

УДК 811.112.2'366.52'282.2(430.21)

ПРОБЛЕМИ ВАРІЮВАННЯ ФОРМ РОДУ ІМЕННИКІВ У БЕРЛІНСЬКОМУ МІСЬКОМУ ДІАЛЕКТІ

Квіренко Л. О.

*Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна*

Стаття присвячена дослідженню проблем варіювання форм роду іменників у берлінському міському діалекті. На підставі аналізу граматичної категорії роду берлінського міського діалекту виявлено чотири групи переходу іменників з однієї родової форми до іншої та встановлено, що розширена граматична парадигма жіночої родової форми є найбільш стійкою підсистемою граматичної категорії роду мови міста Берлін.

Ключові слова: *варіювання форм роду, категорія роду, родова форма, групи переходу іменників, морфологічна система.*

Морфологічна система берлінського міського діалекту (БМД) зазнає постійних змін під впливом як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних факторів [12; с. 250-252]. Однак ці процеси не повною мірою відображені у працях лінгвістів [7; 10; 4], основна увага яких зосереджена на описі мовної системи міста Берлін у певний період переважно XIX-XX століть. У статті здійснено спробу аналізу категорії роду сучасного БМД на матеріалі статей щоденної газети «Берлінер Моргенпост» (ВМ) – найбільш репрезентативної для цього міського діалекту.

Об'єктом дослідження є морфологічні особливості БМД, тоді як предметом виступає процес варіювання форм роду іменників.

Актуальність визначається розвитком сучасної діалектології, її спрямованістю на поглиблене вивчення структурних елементів мовної системи та потребою дослідити як сучасний стан, так і динаміку розвитку категорії роду у БМД.

Основною метою дослідження є аналіз варіювання форм роду іменників у БМД і встановлення основних груп переходу іменників з однієї родової форми до іншої.

Загальна проблема полягає у відсутності цілісного дослідження категорії роду БМД, що передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) розкрити природу варіювання форм роду іменників;
- 2) визначити причини варіювання форм роду іменників;
- 3) встановити основні групи переходу іменників у БМД;
- 4) проаналізувати вплив варіювання форм роду іменників на морфологічну систему БМД.

Граматична категорія роду є однією з основних морфологічних ознак іменника, які відрізняють його від інших частин мови. Вона відіграє вагомий роль у словозміні, словотворі та синтаксичному узгодженні членів речення. Основними способами

вираження граматичної категорії роду є артикль, афіксація, суфіксація, внутрішня флексія, синтаксичний словотвір та субстантивація. Мовознавці [6; с. 154-168] виділяють три основні фактори визначення категорії роду іменників – семантичний, морфологічний і фонологічний. Відповідно до значення, складових елементів іменника або його фонологічної структури іноді можна визначити його рід.

Граматичний рід у сучасній німецькій мові є стійкою категорією, однак він змінюється та розвивається. Тому виникає процес варіювання форм роду, що проявляється у появі подвійних, а іноді й потрійних форм роду. Під поняттям «варіювання форм роду» необхідно розуміти лише ті випадки варіювання форм роду, у яких категорія роду служить не для розрізнення лексем, а для представлення двох або трьох форм роду одного іменника без зміни його значення [9; с. 174], [11; с. 79]. Таким чином, розбіжність родів у *der/das Datum* [5; с. 355] вважатиметься варіюванням форм роду, тоді як між *der Bauer* («селянин»)/ *das Bauer* («клімка») [5; с. 237] розглядатиметься як омонімія, адже ці лексичні одиниці мають різну семантику. Варіювання категорії роду є проявом динаміки формальної сторони граматичної категорії, руху від декількох родових форм до єдиної форми без зміни семантичного аспекту [2; с. 11].

У більшості випадків варіювання форм роду викликане запозиченням слів із інших мов, в яких наявна або відсутня ця граматична категорія. Тоді визначальними стають семантичні, морфологічні та фонологічні фактори, а також форма роду мови, з якої походить запозичення [6; с. 169-170]. Однак процес варіювання форм роду тісно пов'язаний також із історичними передумовами [6; с. 169]. Якщо розглянути розвиток німецької мови у ширшій перспективі, то зустрічаються непоодинокі випадки варіювання роду давно запозичених та онімечених слів [6; с. 170]. Часто на певних територіях спостерігається тенденція використання раніше вживаних форм роду [6; с. 170].

Відповідно до сучасних досліджень німецької мови [8; 3] можна визначити такі причини варіювання форм роду: конфлікт схем присвоєння роду (семантичної, морфологічної та фонологічної), регіональні розбіжності, соціальні розбіжності, тривалість запозичення, контекст вживання, частота вживання, наявність лексичних еквівалентів у цільовій мові, двомовність, знання значення слова.

У БМД, як і в німецькій літературній мові, категорія роду представлена трьома родовими формами – чоловічого, жіночого та середнього родів. У деяких випадках категорія роду іменника у діалекті Берліна не співпадає із відповідною категорією у літературній німецькій мові. В результаті варіювання форм роду деякі іменники БМД можуть набувати девіантної від стандарту родової форми. Цей процес переважно пов'язаний із тенденцією до вживання реліктних, застарілих форм. В рамках варіювання категорії роду у БМД ми виділили чотири групи переходу іменників з однієї родової форми до іншої.

До **першої** групи належать іменники, які у німецькій літературній мові мають чоловічий рід і не мають варіювання родових форм, а у БМД набувають середньої родової форми, таким чином, мають дві родові форми – чоловічу та середню. Такі іменники не є запозиченнями, оскільки більшість з них походить з

давньоверхньонімецької (ДВН), зазнають варіювання категорії роду за територіальною ознакою та внаслідок конфлікту схем присвоєння роду. Так, наприклад, у німецькій літературній мові слово «місяць» походить з ДВН *mānōd*, що в свою чергу походить від ДВН *māno* («небесний мандрівник»), та має чоловічий рід (*der Monat*), а в БМД набуває форми середнього роду (*das Monat*). У таблиці наведені інші приклади переходу іменників середнього роду до чоловічого роду (див. Табл. №1, (ВМ), [5; с. 1095, 1070, 394, 1028, 1105, 1835, 453, 1159, 1315]).

Таблиця №1. Перша група переходу іменників

Іменники I-ої групи переходу <i>der</i> → <i>das</i>	Мова походження	Слово, від якого походить	Значення
Monat	ДВН	<i>mānōd</i> <i>māno</i>	місяць небесний мандрівник
Mensch	ДВН	<i>mannisco</i>	чоловіче
Draht	ДВН	<i>drāt, drāen</i>	кручений, крутити
Lohn	ДВН	<i>lōn</i>	здобич на полюванні або в бою
Müll	ДВН	<i>mullen</i>	розтирати, стирати
Wurm	ДВН	<i>wurm</i>	плазуни, змії, комахи
Ekel	ДВН	<i>ēkel</i>	жах, відраза
Ohrring	індогерманська	<i>ōre</i> (h)ring	вухо коло

Друга група включає іменники чоловічого роду, які у БМД переходять до жіночого роду. Іменники цієї групи не мають варіювання форм роду у німецькій літературній мові, більшість з них не є запозиченнями, тому вони варіюють у БМД за територіальною ознакою, внаслідок домінування відмінної від стандарту схеми присвоєння роду та характеризуються стійкістю середньовічної німецької мови [1; с. 410]. Таким чином, у мові міста Берлін виникає варіювання чоловічої та жіночої родової форм. Відповідно до критерію запозичення цю групу умовно можна поділити на дві підгрупи, серед яких домінують незапозичені слова (див. Табл. №2, (ВМ), [5; с. 556, 991, 1267, 1385, 1267, 699, 880, 1267]). Так, наприклад, слово *der Floh* походить від ДВН *flōh*, що позначає «тварину, що швидко втікає; порівняння швидкої витрати грошей із втечею блохи», отримує у БМД властиве жіночій родовій формі закінчення *-e* і переходить до жіночого роду – *die Flehe*. Однак у цій групі зустрічаються і запозичення. Наприклад, слово *Rabatt* «знижка» у сучасній німецькій мові належить до чоловічого роду (*der Rabatt*) і походить від італійського/французького *rabattere/rabattre* «збивати, відсікати, відрубувати», тоді як внаслідок конфлікту схем присвоєння роду у БМД воно переходить до жіночої родової форми (*die Rabatt*).

Таблиця №2. Друга група переходу іменників

Іменники II-ої групи переходу <i>der</i> → <i>die</i>	Мова походження	Слово, від якого походить	Значення
a) <i>Flehe</i> (<i>Floh</i>)	ДВН	<i>flōh</i>	тварина, що швидко втікає; порівняння швидкої витрати грошей із втечею блохи
<i>Lappe</i> (<i>Lappen</i>)	ДВН	<i>lappo, lappa</i>	обвислий, кволо звисаючий
<i>Rabe</i>	ДВН	<i>hraban</i>	крехтіння після хриплого кличу птаха
<i>Schlitz</i> (<i>Schlitz</i>)	ДВН	<i>sliz, sliz</i>	розріз, що виник внаслідок розривання
<i>Keile</i> (<i>Keil</i>)	ДВН	<i>kīl</i>	прилад для розколювання
<i>Hake</i> (<i>Haken</i>)	ДВН	<i>hāko</i>	вістря, кілок
<i>Karpe</i> (<i>der Karpfen</i>)	ДВН	<i>karpho</i>	короп
б) <i>Rabatt</i>	італійська/ французька	<i>rabattere/ rabattre</i>	збивати, відсікати, відрубувати

Третя група переходу іменників є найбільш репрезентативною у порівнянні з іншими групами. Для неї характерні іменники, які у німецькій літературній мові належать до середнього роду, тоді як у БМД вони мають чоловічий рід. Оскільки до неї належать іменники, які мають як стійку категорію роду, так і варіювання в рамках цієї категорії, а також можуть бути запозиченими з інших мов, ми поділили цю групу на дві підгрупи – іменники, що мають або не мають варіювання форм роду у німецькій літературній мові, що в свою чергу діляться на підгрупи відповідно до наявності або відсутності процесу запозичення (див. Табл. №3, (ВМ), [5; с. 1024, 1075, 689, 617, 261, 355, 1200, 502, 600, 867, 1161, 673, 166, 230, 297]). У першій підгрупі переважають слова іноземного походження, що мають варіювання у стандарті, наприклад, слово *Liter* («літер») у сучасній німецькій мові може набувати як середнього, так і чоловічого роду, що пов'язано із його походженням. Внаслідок конфлікту схем присвоєння роду слово грецького походження *mītra* («фунт») ще не набуло єдиної граматичної форми роду у стандарті. Процес становлення єдиної форми відповідно відобразився у граматичній формі мови міста Берлін, де домінує форма чоловічого роду, проте не виключене варіювання між чоловічим і середнім родами. Друга підгрупа представлена як запозиченнями, так і власними словами, що не мають варіювання роду у стандарті. *Benzin* («бензин») у сучасній літературній мові має лише одну родову форму, походить від латинського *benzoë* «яванський ладан», а у БМД в результаті конфлікту схем присвоєння роду набуває чоловічого роду. У сучасній німецькій мові слово «трава» належить до середнього роду (*das Gras*) і походить від ДВН *gras* «щось, що проростає та впадає в очі», тоді як у БМД воно переходить до чоловічої родової форми (*der Jras*).

Таблиця №3. Третя група переходу іменників

Іменники III-ої групи переходу das→der	Мова походження	Слово, від якого походить	Значення
1a) Liter	грецька	mítra	фунт
Meter	грецька	métron	віршовий розмір, метр
Jummi	грецька	kómmi	каучук
1б) Jehalt	середньовірнонімецька	gehalt	зберігання, внутрішня цінність
2a) Benzin	середньовічна латина	benzoë	яванський ладан
Datum	латина	datum	даний, цей, від давати, виготовляти, писати
Petroleum	грецька латина	pétros oleum	камінь олія
Examen	пізня латина	examen	допит, розслідування; відхилення на вагах
Jas	грецька	cháos	пусте приміщення
Kaleika	польська	kolejka	послідовність
Öl	грецька	élaion	олія
2б) Jras	ДВН	gras	щось, що проростає та впадає в очі
Armband	ДВН	band	стрічка
Blei (Bleistift)	ДВН	blī(o)	виблискуючий блакитним

До останньої, **четвертої** групи відносяться іменники, які у німецькій літературній мові не мають варіювання форм роду та представлені переважно словами, що походять з ДВН, хоча зустрічаються й запозичення, відповідно до чого здійснено поділ на дві підгрупи (див. Табл. №4, (ВМ), [5; с. 917, 900, 120, 554]). Іменники цієї групи у стандарті належать до середнього роду, тоді як у БМД переходять до жіночого роду. Наприклад, «підборіддя» походить від ДВН *kinni* та у німецькій літературній мові належить до середнього роду, а в БМД набуває жіночої родової форми. Грецьке слово *gónu* «коліно» внаслідок конфлікту схем присвоєння роду у німецькій літературній мові набуває середнього роду, а у мові міста Берлін отримує характерне для жіночого роду закінчення *-e* та переходить до жіночої родової форми.

Таблиця №4. Четверта група переходу іменників

Іменники IV-ої групи переходу das→die	Мова походження	Слово, від якого походить	Значення
a) Kniee (Knie)	грецька	gónu	коліно
б) Kinne (Kinn)	ДВН	kinni	підборіддя
Älte (Alter)	ДВН	altar	вік
Flicke (Flick)	СВН	vlicken	нашити латку

Висновок. Для граматичної категорії роду БМД характерний процес варіювання родових форм, що проявляється у вище описаних чотирьох групах переходу іменників. Цей процес спричинений як історичними чинниками, так і внутрішньою формою слова. У мові міста Берлін сформувалася розширена граматична парадигма жіночої родової форми за рахунок відсутності переходу слів із цієї парадигми та переходу слів у цю парадигму із чоловічої та середньої родових форм, а отже, найпродуктивнішою є форма жіночого роду. Таким чином, граматична категорія роду БМД має відкритий характер, де найбільш стійкою підсистемою є жіноча родова форма. Вивчення цієї категорії виявило необхідність подальшого дослідження як синхронічного, так і діахронічного аспектів інших елементів морфологічної системи БМД (категорії означеності, числа, відмінку тощо). Такі дослідження сприятимуть вивченню не лише морфологічних особливостей, а й їх реалізації у комунікативній системі БМД.

Список літератури

1. Жирмунский В. М. *Немецкая диалектология* / В. М. Жирмунский – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1956. – 636 с.
2. Савельева О. С. *Формальные и содержательные свойства грамматической категории рода существительных: дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.01* / О. С. Савельева. – Челябинск, 2006. – 187 с.
3. Callies M. *A cross-linguistic comparison of variation in gender assignment to English loanwords in German and Polish*. [Електронний ресурс] / M. Callies, E. Ogiermann, R. Szcześniak. – Режим доступу: http://www.cl.uni-heidelberg.de/~holler/bamberg/gender.assignment.bamberg2008_CalliesEtAl.pdf. – Назва з екрану.
4. Dittmar N. *Wandlungen einer Stadtsprache. Berlinisch in Vergangenheit und Gegenwart* / N. Dittmar, P. Schlobinski. – Berlin: Colloquim Verlag, 1988. – 237 S.
5. Duden. *Deutsches Universalwörterbuch* // hrsg. von der Dudenredaktion. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2003. – 1892 S.
6. Duden. *Die Grammatik* // hrsg. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2005. – 1343S.
7. Lasch A. *Berlinisch. Eine berlinische Sprachgeschichte* // A. Lasch. – Berlin: Hobbings, 1928. – 354 S.
8. Ogiermann E. *Der/die/das Jingle: Investigating gender variation of anglicisms in German* [Електронний ресурс] / E. Ogiermann, M. Callies, A. Onysko. – Режим доступу: <http://www.staff.uni-mainz.de/mcallies/talks/gender.assignment.ESSE2010.pdf>. – Назва з екрану.
9. Onysko A. *Anglicisms in German: borrowing, lexical productivity, and written codeswitching.* / A. Onysko // *Linguistik – Impulse & Tendenzen.* – Berlin: Walter de Gruyter, 2007. – 23. – 381 p.
10. Schlobinski P. *Stadtsprache. Berlin. Eine soziolinguistische Untersuchung* / P. Schlobinski. – Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1987. – 299 S.
11. Schulte-Beckhausen M. *Genusschwankung bei englischen, französischen, italienischen und spanischen Lehnwörtern im Deutschen: Eine Untersuchung auf der Grundlage deutscher Wörterbücher seit 1945.* / M. Schulte-Beckhausen // *Regensburger Beiträge zur deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft.* – Frankfurt/Main: Peter Lang, 2002. – Reihe B, Bd. 83. – 430 S.
12. Siebenhaar B. *Horizontal convergence of linguistic varieties in a language space.* / P. Auer, J.E. // *Schmidt Language and space: theories and methods: an international handbook of linguistic variation.* – Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2010. – 241-258 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

13. (BM) *Die deutsche Zeitung „Berliner Morgenpost“* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.morgenpost.de/kolumne/kasupke/. – Назва з екрану.

Квіренко Л. А. Проблемы варьирования форм рода существительных в берлинском городском диалекте // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 1. – С.106-112.

В статье исследуются проблемы варьирования форм рода существительных в берлинском городском диалекте. На основании анализа грамматической категории рода берлинского городского диалекта выделено четыре группы перехода существительных из одной родовой формы в другую и установлено, что расширенная грамматическая парадигма женской родовой формы является наиболее стойкой подсистемой грамматической категории рода в диалекте города Берлин.

Ключевые слова: варьирование форм рода, категория рода, родовая форма, группы перехода существительных, морфологическая система.

Kvirenko L. O. Gender variation of nouns in the Berlin urban dialect // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 1. – P.106-112.

The article offers a research of gender variation of nouns in the Berlin urban dialect. On the basis of analysis of the grammatical category of gender in the Berlin urban dialect we disclose four groups of transition of nouns from one gender to another. We have come to conclusion that extended grammatical paradigm of feminine gender form is the most stable subsystem of the grammatical category of gender in the urban variety of Berlin.

Key words: gender variation, category of gender, gender form, groups of transition of nouns, morphological system.

Поступила до редакції 22.03.2011 р.